

A régi Pest-Buda.

— Huszonharmadik közlemény. —

II.

A budai zsidók abban az időtájban, amikor a császári seregek több ízben tettek kísérletet arra, hogy Budavárát visszavivják, nagyobb szerephez jutottak, mint gondolhatták volna s arra is okot szolgáltatottak, hogy némely európai államban az antiszemitizmus tápot nyerjen és hogy itt-ott egy kis zsidóüldözés is történjék. Ennek a kissé különös históriának a magyarázata az, hogy a budai zsidók a törökök pártjára állottak s az ostromok ideje alatt ugyancsak harcoltak, kárt okozva a keresztény csapatokban. Annak pedig, hogy a törököknek a zsidók segítenek és részben miattuk nem lehet Budát bevenni, mihamar híre kelt, alaposan kibővítve, amint az ilyenkor szokás. Így történt tehát, hogy egyes keresztény államokban a nép az ott élő zsidóság ellen fordult. Leginkább Itáliában történtek zavargások, aminek sok zsidó család megadta az árát. A budai izraelita polgártársak persze mit sem tudtak arról, hogy milyen hírek kelt, de ha tudtak volna is, akkor se változtatták volna meg a politikájukat, mert hiszen több mint egy évszázadon át a törökök között éltek s maguknak elég jó sorsot biztosítottak. Körülbelül tisztában voltak azzal is, hogy ha Budavára elesik s a törökök helyét a keresztények foglalják el, rájuk rossz napok virradnak. Nemcsak a vagyonuk, de az életük is veszélyben forog. Mindennek azután az volt a következménye, hogy amikor 1686-ban az egyesült keresztény hadak vették ostrom alá Budát: a védelem s a harc idején őket a török fegyveresek között lehetett látni, amint a várat támadók ellen küzdöttek. Sokan azt mondják, hogy a budai zsidók kényszerűségből harcoltak a keresztények ellen, mert ha a Vár tartásában nem buzdólkodtak volna, az esetben a törökökkel gyülik meg vala a bajuk. Az is kétségtelen, hogy a Budán levő törököket pénzzel támogatták, mindenképen a kezükre járva, hogy a várat tovább tarthassák.

Amennyiben azok az adatok, amelyek rendelkezésünkre állanak, megbízhatók, azt lehet megállapítani, hogy a budai zsidók az ostrom folyama alatt erősen kitettek magukért. A várfalakat megmászni akaró kereszténycsapatokra égő szurokkoszorukat dobálták, miközben azoknak a törököknek, akik az ellen-

ségben legtöbb kárt tettek, jutalmakat adtak, így is biztatva őket a harcra. Egyesek azt is mondják, hogy Budavár ellenállása azért tartott annyi ideig, mert az ott élő zsidók szinte hősiességű batorságot és nagy kitartást tanusítottak. Bármint viselték azonban magukat ők is, meg a törökök is, most már nem lehetett az eseményeket feltartóztatni s Budavára elesett. Ennek pedig nemcsak a törökök, hanem a zsidók is megadták az árát, ami különben igen természetes, mert az ostromot intéző és sok veszteségben részesült keresztény katonák nagyon is el voltak keseredve a védők, leginkább pedig a zsidók ellen. Így történt, hogy azokat a zsidókat, akikre rátaláltak, fölkoncolták, a Dunába hányták és nem egyet közülük vad kegyetlenséggel kivégeztek. Egy részük ijedé- ben szaladt a folyónak és öngyilkosságot követett el.

Voltak azonban köztük okosabbak és gyakorlatiasabbak, akik a vár eleste után a nagy veszedelem idején sem veszítették el lélekjelenlétüket s akik a multak tapasztalatai után úgy vélekedtek, hogy a pénz sok minden helyzetben segít. Ezek a zsinagógába menekültek, annak ajtaját magukra zárták, hogy azután az egyik vagy a másik tábornokhoz követeket küldjenek s nagy összegeket ajánljának föl. A vezérek egyiké állítólag hetvenezer forintért hajlandó is volt arra, hogy életben hagyja és futni engedje őket. A zsidók ekkor arra is vállalkoztak, hogy a rejtkehelyeken levő török kincstárakat fölfedezik a győzők előtt. Így azután körülbelül 500 zsidó ki is kerülte a halált. Az ő harcuk az egyesült keresztény hadak ellen még ezután is sok kellemetlenséget okozott az európai zsidóknak, mert azok ő miattuk sok szidalomban és gunyban részesültek. Azokat a budai zsidókat, akiket váltásdíj mellett hajlandók voltak szabadon bocsátani, különböző helyekre szállították el s ezeket csakis akkor engedték ki a körmük közül, amikor a váltásdíj, amit a zsidók Európában mindenhol gyűjtöttek, befolyt értük.

Arról az időről, amely Budavár eleste után következett be, több közleményünkben említést tettünk s azt is följegyeztük, hogy a kiváltságokhoz jutott Budán és Pesten csakis a római katolikusokat tűrték meg. Ugy látszik azonban, hogy a zsidók közül egyesek még ily körülmények között is lakhattak Budán s folytathatták mesterségüket. De bizony sok minden nehézséggel küzdöttek s 1690-ben még csak annyira tudták vinni, hogy egy szobát kaptak, amelyben istentiszteleiteiket végez-

hették. Ezek a budai zsidók a kuruc-labanc háboruszkodások idején a labancokkal tartottak, lehetőleg ártani igyekezve a kurucoknak, akik valami jóindulattal nem is viselkedtek irányukban. Bármilyen szolgálatokat tettek is azonban a császáriaknak, a kurucok leverése után megint csak elverni igyekeztek rajtuk a port, a protestánsokkal együtt, akik talán többet is szenvedtek ez időben, mint a zsidók. Ekkor azonban már nem annyira arra törekedtek a katolikus hatóságok, hogy a zsidókat ilyen vagy olyan módon bántsák, hanem csak arra, hogy minden lehető alkalommal megbírságolják és különféle címek alatt megadóztassák őket. A budai tanács, hogy hatalmát fitogtathassa, hol az egyik, hol a másik családot utasította ki, nem zárkozva el az elől, hogy illő anyagi áldozatok árán ezek visszatérhesenek. A budai tanács egy ízben azt is megtette, hogy a zsinagógát földig leromboltatta.

Az a néhány zsidó család azonban, amely Budán élt, nem hagyta ennviben a dolgot. Az egyik folyamodványt a másik után indította utnak s ezek egyikében arra is köteleztetni akarta Budavárost, hogy a lerombolt zsinagógát saját költségén építtesse föl. Ezeknek a kérvényeknek persze nem igen volt foganatjuk, mert a város majdnem mindig erősebb volt a zsidóságnál, amely ugy látszik, ebben az időben már nem is győzte pénzzel. Közben-közben azonban némi kedvezményekben is részesültek, de mindig csak rövid időre. 1718-ban a hadseregnek történt szállításai révén érdemeket nyert Schlesinger-családnak a király megengedte, hogy Budán letelepedhessék és némi kiváltságokban legyen része. Megengedte továbbá azt is, hogy néhány vérrokonuk szintén budai lakos lehessen. Ennek a Schlesingernek a budai zsidóság akkoriban igen sokat köszönhetett s ez a Schlesinger az udvarnál nyert befolyásával hitsorsosai dolgát jobbra is változtatta. Igen ám, de a baj nemsokára kitört, mert az egyik-másik Budán üzerkedő zsidó különféle családságokat követett el, nagyon is felbőszítve a katolikus polgárokat és kalmárokat. Ekkor a zsidók család társaik ellen fordultak és ellenük Bécsben följelentést tettek. Mindez azonban nem sokat használt, mert a minden ízében antiszemita Buda újabb és újabb támadásokban részesítette őket, ama kiváltságlevelekkel sem sokat törődve, amelyekhez egyes zsidócsaládok a király kegyéből jutottak.

1720. október 17-ikén, amikor a zsidók sátoros ünnepeiket megkezdették, négy városi

Nyáry de Nyáregyháza.

Ha akármerre barangolok is, szőlőérés-

megvetette lábát a kemény, szilaj olygarcha nemzetség.

Talán épen ezen az udvaron csinálta a

reztek birtokot a Nyáryak, s Nyáry Ignácot, kiváló érdemeinek jutalmazásául, V. Ferdinánd bárói rangra emelte. Ignác már 1793-

ör néhány éjjeli bakter kíséretében megjelent házaiknál s tudtukra adta, hogy nyomban kitakarodjanak. Mikor pedig azok nem akartak mozdulni, kikergették lakásaikból s holmijukat utánuk dobálták. Az ily módon hajléktalannokká váltak a keresztényeknél kopogtattak be és azoktól kértek ideiglenes szállást. Ezek azonban nem teljesítették kívánságukat, mert a tanács kihirdette, hogy azt a keresztény polgárt, aki zsidót fogad be házába, 150 forint bírsággal sújtja. Ez az incidens azonban aligha volt végzetes rájuk, mert hiszen mihamar futárt küldtek Bécsbe és mert a király rövid időn belül elrendelte, hogy a zsidóknak békét hagyjanak. Öt évvel később, amikor Buda tanácsa a zsidókat már összeíratta, megint azt határozta el, hogy a város területéről kiutasítja őket. Meg is hagyta tehát nekik, hogy Szent György napjára eltávozzanak. Talán mondani sem kell, hogy a zsidóság megint Bécshez fordult s a király megint az ő érdekében döntött, nem akarván arról a 410 forint évi adóról lemondani, amit fizettek. Soha annyi panasz nem hangzott el a zsidók ellen, mint amennyit ez időben hangoztatott Budavárosa, amely mindenáron szabadulni akart tőlük. A sok minden vád és panasz között az is helyet foglalt, hogy Buda egyik utcájában egy izraelita polgárt épen akkor csiptek el, amikor egy keresztény menyecskével szerelmeskedni kezdett. A tanács ezért a szerelmes természetű zsidót a hóhérral megbottoztatta és a városból kiutasította.

Sokkal súlyosabb idő következett a budai zsidóságra 1746-ban, amikor Bécsből az a parancs érkezett, hogy minden zsidót ki kell kergetni. Kiköltözésükre két hónapot adtak. A zsidók a határidő leteltét legnagyobb részben nem várták be s már annak előtte megkezdték kivándorlásukat, igen keserves körülmények között. Nehogy azonban azt higgye valaki, hogy a zsidókat csakis Budáról utasították ki, ide jegyezzük, hogy ilyen sors jutott ki akkoriban a prágaiaknak és több más külföldi városban tartózkodóknak is. A budai zsidók egyrésze a szomszédos osztrák tartományokban húzta meg magát; egyrésztük Óbudán talált helyet, a többiek pedig Pestmegye kisebb falvaiban bujkáltak, hogy itt vagy ott otthon találjanak.

Azok, akik Pestmegyében Budához vagy Pesthez közel telepedtek le, alighanem úgy vélekedhettek, hogy ha nem is szabad a városban lakniok, azt még sem fogják rossz néven venni tőlük, ha olykor-olykor házalni be-

járnak és üzleteket kötnek. Dehát e tekintetben is csalódtak, mert a két város hatósága úgy intézkedett, hogy a megye községeiből ide házalni bejáró zsidókat a hajduk elcsipjék és áruikat elkobozzák, ami azután vajmi gyakran meg is történt. Ezen nem is lehetett segíteni, ami azt is jelenti, hogy néhány évtizeden át azok a budai és pesti polgárok, akiknek a zsidók jelenlétében nem tellett örömeik, nagy megelégedés között élhettek. Mikor azonban II. József ideje elérkezett, egyszerre megváltozott a helyzet. A zsidók és a protestánsok szomorú helyzete véget ért s mindegyiknek alkalma nyílt arra, hogy a szabad királyi városokban is letelepedhessenek és a vallásszabadság idején a lábát megvethesse. Ettől az időtől kezdve a zsidók száma Budán is, meg Pesten is egyre növekedett. Sok olyan üzlethez juthattak, amelyhez addig nem férhettek hozzá. És bármennyire zugolódott is a hithű katolikus polgárság, 1787-ben már azt is megengedték egy izraelitának, hogy vendéglőt nyithasson.

Azért persze, hogy immár szabad volt itt lakniok és hogy komolyan nem félhettek attól, hogy ismét kiutasítják őket, még sem volt valami aranykoruk. Az igaz ugyan, hogy a kereskedelem révén folyton vagyonosodtak, hogy sok minden pozíciót elfoglaltak és hogy erőhöz is jutottak, de még mindig a türtek közé tartoztak, akikkel a polgárok és a hatóságok is kellemetlenkedtek. Büchler Sándor, aki a budapesti zsidók történetét nagy gondnal megírta, és akinek adatait használjuk, azt mondja, hogy hitsorsosainak helyzete még sokáig nem vált olyaná, amilyen például a mostani. Hiszen még 1848-ban, nemsokára a márciusi napok lezajlása után is beszéltek arról, hogy ki kellene őket utasítani. Az óhaj azonban óhaj maradt, sok más ezer okon kívül azért is, mert ettől az időtől kezdve a magyaroknak egészen más dolguk akadt, amiről a függetlenségi harc története beszél. Az első budai rabbi Kunitzer Mózes volt.

A budai zsidóság mellett az óbudai és a pesti zsidóság meglehetősen eltörpült, legalább a régi időkben, amikor a két utóbbi helyen még nem sokat számítottak. Sorsuk különben itt is, meg ott is egyforma volt s a küzdelemből, a keservekből mindegyik kivette a maga részét. Pest város II. József halála után ki akarta üzni őket, de ilyenén szándéka nem sikerült. Időközben apró örömök is érték a zsidókat. Így például nagy sikerük volt az, hogy az első rituális vendéglő nyitását engedélyezték, aminek következtében a pesti vásárok-

ra jövő idegen zsidóknak nem kellett Óbudára kimenni, ha enni akartak. Igen ám, de a vendéglősnek, még később a mézárosnak olyan horribilis bérösszeget kellett fizetni, hogy a zsidók ekkoriban a rituális vendéglőkben rendkívül drágán jutottak az ételekhez, aminek következtében a szegényebb zsidó kalmárok a pesti vásárokat nem is látogathatták, mert minden keresményüket megették.

Pest városában 1799-ben már több mint 1000 zsidó lakott és üzött kereskedést. Ugy látszik, hogy jó üzleteket köthettek és nagyobb jövedelemre tehettek szert, mert a szebb lakásokat lefoglalták s azokért elég magas bért fizettek. Ennek a következménye pedig az volt, hogy a katonatisztek, a hivatalnokok s a tanárok nem kaptak megfelelő lakást, de különösen nem jutányos árért. Ily körülmények között a város arra kérte a helytartóságot, hogy a zsidók csakis a Terézvárosban lakhassanak. A helytartóság ezt a kívánságot teljesítette is, aminek következtében a Belvárosban és a mai Lipótvárosban lakó zsidóságnak ki kellett volna költözni. Ők azonban nem akarták türni, hogy a ghetto intézményét újra föllevenítsék s ők is a helytartósághoz folyamodtak, kérve, hogy a rendeletet visszavonja. Amíg ezek a dolgok történtek, addig szép kis idő telt el, ugyannyira, hogy időközben Pest város is meggondolta a dolgot s az ügyet a napirendről levette, tekintettel arra, hogy a zsidók nagy iparkodást fejtenek ki és hogy a város körül érdemeket szereznek, Talán nem lesz érdektelen, ha ide jegyezzük, hogy a zsidók II. József császár idején Pesten csakis az esetben telepedhettek le, ha mint nagykereskedők szerepeltek. Ily körülmények között a legkoldusabb házaló is nagykereskedési jogért folyamodott. Ez az oka annak, hogy 1812-ben 163 zsidó közül 50 nagykereskedő volt. Az ilyen üzlet után persze nagyobb türelmi adót kellett fizetni. Ezt azonban valahogy kidrukkolták, mert abban az időben a türelmi adó nagysága némi hásszonnal járt. Az a zsidó ugyanis, aki kimutatta, hogy nagyobb összegre rugó türelmi adót fizet, vagyis hogy nagykereskedő, könnyebben juthatott jövedelmező bérlethez vagy pedig nagyobb hozományhoz. E célból azután nem egy szegény ördög reszkírozta meg a türelmi adó fizetését, úgy számítva, hogy a hozomány mindent behoz és mindenért kárpótlást nyújt, ha azután az após nagy szemeket mereszt is.

Később, amikor a zsidóknak már jobban ment a dolguk s amikor sem a lakosság, sem a tanács nem kellemetlenkedett velük, ma-

nagyobb magyar latifundium a befektetett tőkét se hozta meg. Széchenyi kezdeményezte a közigazgatási reformot s Nyáry Antal szívvel-lélekkel csatlakozott a legnagyobb magyarhoz. Ő és Beniczky Adolf voltak majdnem az elsők, akik a merino-juhokat birtokukra telepítették. Nyáry Antal sem költséget, sem fáradságot nem kimélve, Spanyolországból hozatta a drága állatokat. Minta-juhászatot rendezett be, s hogy birtokos társaival mentül szélesebb kör-

öreg Jagyugya Mihály kertész, aki váltig moga-

dogatja: — Ugy bizony, ezen a szent helyen, ezen az udvaron csaptam én föl honvédnek.

Jagyugya bácsi lelkesedéssel beszél Ber-ről, Petőfiről, a „szikrázó szemű, sörtehatiszt urról, aki verseket mondott“, s akiket „ugy ösmert, mint saját magát.“ Beszél a piski ütközetről, meg arról, amikor mindennek vége volt és ötöt besorozták az osztrákok. Az operen-

guk között kezdtek civakodni s kis dolgokból nagyokat csináltak. De mindez nem akadályozhatta meg a zsidóság térfoglalását és boldogulását, amely, miként az tudva vagyon, minden tekintetben bekövetkezett.

ausgezahlt worden 24 fl. Ein Stück Leinwand, 28 Ellen.

Ebből kitűnik, hogy szövetett a péterii takácsnál, s a vásznat gondosan fölmérte.

Másik tétel: Geblihen vom vorigen Jahr